

מקומו של הר הזיתים במסורת הנוצרית

אלי שילר

למאורעות הקשורים לימיו האחרונים של ישו בירושלים נודעת חשיבות רבה במסורת הנוצרית, והר הזיתים זכה למעמד יוצא דופן במסכת זו. "הר הזיתים הינו ההר במסורת הנוצרית", אומר החוקר הנודע אבל,¹ כדי ללמדנו, שגם אם היו הרים שמילאו תפקיד חשוב בתולדות הנצרות (הר האושר, הר תבור ועוד), הר הזיתים עלה בחשיבותו על כולם. ואמנם, בהיות הר הזיתים על אם הדרך המוליכה מביתניה לירושלים, ממנו נשקפים העיר ומקדשה בכל הדרם, הוא מילא תפקיד מכריע בחיי ישו. מאורעות רבי חשיבות, מהם בעלי אופי מסתורי ואגדתי, נטלו כאן חלק: כאן הרבה ישו לשהות יותר מכל מקום אחר בירושלים, כאן הרביץ תורה בתלמידיו וניבא על חורבן העיר, ולמרגלות ההר נפל בידי רודפיו, ולבסוף מפסגת הר הזיתים עלה ישו למרומים. אין תימה, אפוא, כי הר הזיתים היה להר החשוב ביותר במסורת הנוצרית, דבר שמצא את ביטויו המלא גם בדברי ימי הכנסייה (להלן). עליית ישו למרומים היא, ללא ספק, המאורע החשוב ביותר מבין אלו שהוזכרו, עד כי בלב נוצרים רבים מתקשר הר הזיתים עם מושג העלייה למרומים. חשיבות מיוחדת נודעת לעובדה כי זיהויו של הר הזיתים הינו מעבר לכל ספק, והיא הוא שונה אך מעט מצורתו המקורית במשך השנים.

אומר עולה רגל מהמאה הקודמת:

הר הזיתים קשור לזכרונות הדתיים והאנושיים הנעלים ביותר, ואין כאן הסכנה הקיימת במקומות מקודשים אחרים בירושלים, בהם עולי הרגל התמימים נופלים קורבן ל"יצירת אתרים מקודשים" על ידי הכמרים... ומעשי ניסים ואגדות שתפסו את מקומם של מאורעות היסטוריים אמיתיים. (ד' רוברטס, 1839)

עולי הרגל לאורך כל הדורות ראו בביקורם בהר הזיתים את פסגת ביקורם בירושלים וארץ הקודש, ודבריהם במקום זה רוויים בשאר רוח והשראה דתית. מעטים המקומות שהם כה מקודשים וכה עשירים במסורות דתיות כמו הר הזיתים.

בלוקחנו בחשבון כי העלייה לרגל נעשתה בהליכה ממקום אחד למשנהו תוך תפילה ובקשת מחילה על חטאים, עולה כי הביקור בהר הזיתים היה אחד מהחשובים והממושכים ביותר. יתרה מזאת, מאחר ומקומות רבים היו בחזקה מוסלמית, היה הר הזיתים המקום בו הביעו עולי הרגל את רחשי לבם לאותם המקומות וביקשו מחילה על חטאיהם. יודגש גם, כי מספר המקומות המקודשים והמסורתיים בימים עברו היה רב לאין שיעור על הר הזיתים מאשר בימינו, ונציין רק אחדים מהם (שכיום אין להם כמעט זכר): המקום בו ניבא ישו על יום הדין; המקום בו בישר המלאך למרים כי יומה קרב; המקום בו נחה מרים בעלותה על הר הזיתים; המקום בו בגד יהודה איש קריות בישו; הרצפה עליה עמד ישו טרם עלותו למרומים; מקום הקראדו בו חיבר ישו תפילת יסוד חשובה בנצרות; מערת פלגיה הקדושה; ביתן של מרתה ומרים; ביתו של שמעון המצורע ועוד (ר' מפה מצורפת).

הכנסיות על הר הזיתים בעבר

עוד בטרם שהוקמו מבנים כלשהם על הר הזיתים, כבר משך אליו ההר אלפי עולי רגל שנקבצו לכאן מכל פינות העולם. בשעה שעלו הנוצרים לרגל לירושלים לא הייתה מגמת פניהם לבקר בירושלים, או ליטול חלק בחגיגות הדתיות, ואף לא להביע את הערצתם לה', אלא כדי לראות נכוחה את חורבן העיר הקדושה, כפי שניבא עליה ישו (לוק' יט, לז) וכדי לסגוד על הר הזיתים מול ירושלים, מקום שם עמדו רגלי האדון (זכ' יד, ד) שנתגלה בכל הדר גאונו לאחר שיצא את העיר...²

אין תימה, כי עם ניצחון הנצרות היה הר הזיתים לאחד המרכזים הכנסייתיים החשובים ביותר, ובשל מקומו במסורת הנוצרית נקרא 'ההר' בה"א הידיעה. נזירים, מתבודדים, עולי רגל ואנשי דת מכל הזרמים והכתות, ובני לאומים שונים נמשכו למקום זה. הר הזיתים שימש כמוקד לפעילות כנסייתית ענפה, שספק אם יש שני לה, ועולי הרגל מזכירים לא פחות מעשרים וארבע כנסיות ומנזרים שהיו במקום.

פעולתו של קונסטנטין ולאחר מכן של פומינה, לא היו אלא שלב ראשון במסכת זו, שכן רבות מהכנסיות והמנזרים קשורים בשמן של מלניה הצעירה והזקנה (המאה הרביעית) שבאו לכאן במיוחד מאיטליה והצטיינו בפעילותן ובדבקותן הדתית. הן אף גייסו את האמצעים הדרושים כדי לבנות שרשרת של מבנים רבי חשיבות, שתרמו רבות לפיתוחם והעשרתם של החיים הכנסייתיים על הר הזיתים.³

מלניה בנתה מנזר במקום וריכזה סביבו 90 בתולות. המנזר של מלניה היה מיוחד במינו בשל הדבקות שבה ישמו את מנהגי התפילה והליטורגיה כמקובל ברומא, ובכך שהפכה את טקס התפילות למנהג יומיומי.

מלניה הייתה קשה על עצמה, אך דאגה לצאן מרעיתה – הנזירות, מעל למה שהיה מקובל באותם הימים בארץ ישראל. כך, היא בנתה בית מרחץ כדי שהנזירות לא תאלצנה לכתת את רגליהן לעיר ולבוא במגע עם העולם החילוני. היא בנתה במנזר תא תפילה מיוחד, בו חגגו מדי יום את הקורבן האיאווקריסטי (רעיון הסובסטנציה), דבר שסייע להגברת הרגש הדתי בקרב הנזירות. כדי להעניק יתר קדושה למקום, היא הפקידה במנזר עצמות קדושים נודעים, כגון זכריה, סטפנוס הקדוש, ארבעים הקדושים של מר סבא וקדושים אחרים.

בניין האפוסטליון (אפוסטל – שליח): הוקדש לשליחים שהרבו לשהות על הר הזיתים. היא הפקידה במקום את עצמות אמה ובעלה שחיו אף הם לפני כן כמתבודדים על הר הזיתים.

מנזר הגברים: נבנה על ידי מלניה בסמוך למערת העלייה. הגברים דאגו לכך, כי יום ולילה תיאמר תפילה באותה מערה בה לימד ישו את רעיון אחרית הימים. התפילות ביום א' היו נאמרות בשלושה מקומות: במנזר הגברים, במנזר הנשים ועל ההר עצמו (בחוץ).

המרטיריום: נבנה על ידי מלניה ליד 'כנסיית העלייה'. את הסיבה לבניית המרטיריום היא הסבירה לגרוטניוס, הכומר שעמד לימינה במפעלה: "במקום זה עמדו רגלי ישו על הר הזיתים ויש לבנות כאן מקום נאות שישמש לעילוי נשמתו לאחר מותו ונשמת אמי ובעלי". כשם שהאפוסטליון היה נספח לאלאונה כמנזר הנשים, היה המרטיריום נספח לכנסיית העלייה כמנזר הגברים. המרטיריום היה מרכז חשוב של הכנסייה המונופיזיטית לאחר

הפילוג בחלקדוניה, והעומד בראשו, גרוטניוס, נאלץ לנטשו בשל דעותיו (המונופיזיטים סירבו להכיר בתכונותיו האנושיות של ישו לצד תכונותיו האלוהיות).

פעילותה של משפחת מלניה מצאה לה המשך, ומתבודדים ונזירים רבים אחרים איזו להם למשכן את הר הזיתים. בין המתבודדים היו קדושים מפורסמים במסורת הנוצרית, ביניהם ראוי לציון פלאדיוס הנקרא 'הכומר של הר הזיתים'. הוא שייסד את הכנסייה שהוקדשה ליוחנן המטביל. נלווה אליו בנו, אשר כבל עצמו בשלשלאות כחלק מחיי סיגוף חמורים שניהל על הר הזיתים, וזאת בשל חטאי נעוריו.

עולי הרגל האירופאים שביקרו בהר הזיתים היו לא אחת מופתעים מחיי הנזירות והסיגוף החמורים שניהלו כאן הנזירים ואשר לא היו ידועים לבני אירופה, כפי שמודה איגריה. כך, לפני הפסחא צמו הנזירים על הר הזיתים במשך חמישה ימים רצופים, ובשאר הימים נהגו לאכול רק פעם ביומיים. חיי הסיגוף הביאו לעתים את הנזירים למצב של 'שלדים'.

נזירים אחדים התפרסמו בדבקותם הדתית, ביניהם בלט אדולוס, שנהג להתפלל בכנסיית העלייה כל הלילה ובכל מזג אוויר, כשהוא דואג לקיום משמרות התפילה.

יותר מכל נתפרסמה נזירה בשם פלגיה הקדושה, אשר זיכרה נשתמר עד היום בהר הזיתים. פלגיה הייתה שחקנית וקומיקאית נודעת באנטיוכיה במאה החמישית, שהתפרסמה ביופיה. היא החליטה לנטוש את מקצועה ואת 'הבלי העולם' ולהתנצר. היא עלתה בחשאי לירושלים וחיה חיי נזירות חמורים על הר הזיתים. קיצוניותה ודבקותה עוררו את הערצת הכל, והיא הפכה לקדושה לאחר מותה. עולי הרגל במשך כל הדורות מרבים להזכיר את הביקור בקברה ('קבר חולדה').

החיים הכנסייתיים על הר הזיתים היו כה שוקקים במאה השישית, עד כי תיאודוסיוס מעיד כי היו במקום לא פחות מעשרים וארבע כנסיות ומנזרים, ביניהן כנסיות ששוקמו על ידי יוסטיניאנוס, כגון הכנסייה המוקדשת למריה, במזרח הר הזיתים, כנסייה המוקדשת ליוחנן המטביל, במרכז ועוד.⁴

שרידי רבות מבין כנסיות אלו נתגלו במשך הזמן, אך נראה כי שרידי כנסיות רבות עוד יותר טרם נחשפו.

ראינו את החשיבות הרבה שמילא הר הזיתים בחיי ישו והנוצרים הראשונים. אין ספק כי המאורע המרכזי שהתרחש בהר הזיתים והטביע את חותמו על דמיון המאמינים לאורך כל הדורות הינו עליית ישו לשמיים, עד כי בלב נוצרים רבים הר הזיתים הינו הר העלייה לשמיים.

עליית ישו למרומים מפסגת הר הזיתים עמדה במרכז מעיינם של עולי הרגל שביקרו בהר הזיתים בכל הזמנים, והדי התרחשות זו תופסים מקום מרכזי בכתביהם בכל התייחסות להר הזיתים. בשל אופיו המסתורי של אירוע זה, 'שאינו מן העולם הזה', הייתה לו השפעה רבה על דמיון המאמינים ועולי הרגל. מרבית מעשי הנסים והנפלאות שנתנסו בהם המבקרים בהר הזיתים קשורים למאורע זה.

בשעה שנבנתה כנסיית העלייה, לא עלה בידי הבונים לכסות את מקום העלייה, והריצוף הושלך חזרה בפני הבונים; הכיפה התמוטטה מדי פעם, כל אימת שנבנתה, רמז לבונים שעליהם להשאירה פתוחה במרכזה ולא לכסות את נתיב ההינשאות השמימה; סימני כף הרגל נותרו מוטבעים במקום חרף מגע ידם של אלפי עולי הרגל שנטלו משם מזכרות; בכל פעם שחגיגות העלייה מגיעות לסיומן מתחוללת במקום סערה עזה אך נעימה... וכו'.

מן הדין גם להדגיש, כי מבין הכנסיות הרבות על הר הזיתים, מרביתן מוקדשות בצורה ישירה או עקיפה למאורע העלייה. בנוסף לכנסיית העלייה ('מסגד העלייה') במרכז הר הזיתים, מונצחת עליית ישו בכנסייה הרוסית ('אל מוסקוביה'), בכנסיית אוגוסטה ויקטוריה ובווירי גליליאה (זוג העמודים הנמצאים במקום מסמלים את מקום עמידת השליחים בשעת העלייה למרומים). יתר על כן, כנסיית הפטר נוסטר, נועדה אף היא במקורה (כנסיית האלאונה במאה הרביעית) להנציח את עליית ישו (ר' בפרק הבא). כך שלמעשה כל פסגת הר הזיתים מוקדשת למאורע העלייה. מן הדין, אפוא, להתייחס ולו בקצרה לחשיבות עליית ישו לשמיים בדת הנוצרית, כדי להבין את חשיבותו הרבה של הר הזיתים.

העלייה לשמיים ומשמעותה בתיאולוגיה הנוצרית

לעליית ישו למרומים נודעת משמעות מיוחדת, והיא מגורמי היסוד בהתקדשותו של הר הזיתים במסורת הנוצרית. 'העלייה לשמיים' אינה מיוחדת לדת הנוצרית ודוגמאות לה מצויות גם בדתות אחרות, כולל בדת היהודית.

הרעיון המונח מאחורי מושג זה הינו הקשר בין ה'ארצי' לבין ה'רוחני' והמעבר מהקודם לזה האחרון. ההיפך מזה הינה 'התגלות' בה המעבר הוא מהעולם השמימי הרוחני אל העולם הארצי והגשמי. תופעות ההתגלות והעלייה כאחת הן מנת חלקם של אישים יוצאי דופן שנתברכו בתכונות על טבעיות. במסורת הנוצרית מסמלת העלייה את סיום שליחותו של ישו עבור המין האנושי: תפקידו כמשיח, כנביא וככוהן, התגשם, מבלי שיהא נתון למגבלות החלות על כל בשר ודם. לעלייתו של ישו אין הקבלות מדויקות במסורת עמים אחרים, שכן (לפי האמונה הנוצרית) זוהי עלייתו של משיח.

האמונה בעלייה לשמיים היא אבן פינה באמונה הנוצרית, שכן על ידי כך שומר ישו על קשר רוחני עם מאמיניו, מגן עליהם ומדריכם ומוחל להם על חטאותיהם.

ביקורת רציונליסטית לא תתקשה לנגח את סיפור העלייה. אבות הכנסייה הראשונים ראו במיתתו העלובה של ישו "קללת אלוהים תלוי" (דברים כא, כג), שנחשבה במסורת היהודית לבזיון מאין כמוהו ואבן נגף לעשות נפשות לדת החדשה. הם עשו, על כן, כל אשר יכלו כדי לטהר את ישו לאחר מותו על ידי שהעניקו לו 'תכונות על טבעיות', כדוגמת הנביאים וכחיקוי למעשיהם, כדי להעמידו בשורה אחת אתם (או מעליהם) כשליח ה'. בעיקר בולטת ההקבלה לעליית אליהו הנביא למרומים, על כל המשתמע מכך לגבי רעיון אחרית הימים. יש ברעיון העלייה של ישו למרומים כדי להחזיק את קהל המאמינים בציפייה ותקווה מתמדת (לשובו), שלא תיתכן, כמובן, לו היה ישו הולך לעולמו כדרך כל בשר.

הערות

1. וינסאן ואבל, עמ' 377. מעניין לעקוב אחר המדריכים השונים שהופיעו בעשרות השנים האחרונות, בהן 'פוחת' בהדרגה מספר המקומות המקודשים. השווה, למשל, המדריכים של לוי (1870), מייסטרמן (1925) והוד (1965). ר' גם פליקס פאברי המביא פירוט מלא של המקומות. נוקולו פוגיבונסי, עמ' 39-45 ומפה של זואלרט (שם).

2. אוסביוס, 'חיי קונסטנטין' (ר' בנספח).

3. על החיים הכנסייתיים על הר הזיתים ר' שטורמה, עמ' 32-37; וינסאן ואבל, עמ' 380.

4. שם, עמ' 395 לא פירטנו אלא חלק קטן מהכנסיות שהוקמו על הר הזיתים.